

Maritim strategi för Västra Götaland

Innehållsförteckning

Bakgrund	4
Maritim strategi för Västra Götaland – avgränsningar	6
Syftet med en maritim strategi	6
Vision för Västra Götaland som maritim region	7
Det maritima områdets betydelse för Västra Götaland	8
Havsmiljön i Västra Götaland	9
Slutsatserna i rapporten Maritima kluster i Västra Götaland 2012	10
Samverkan och partnerskap mellan aktörerna i maritima sektorn	11
Maritimt handlingsprogram för Västra Götaland	12
Den nationella maritima strategin – betydelse för Västra Götaland	13
“Blue growth” – möjligheter till internationell samverkan för Västra Götaland	14
Sammanfattande bedömning: Inriktning för den maritima strategin	15

Maritim strategi för Västra Götaland

Bakgrund

Under 2012 utarbetade Västra Götalandsregionen (VGR), Göteborgs universitet (GU) och Chalmers tekniska högskola en gemensam utredning om utvecklingsmöjligheter i den maritima sektorn i Västra Götaland; Maritima kluster i Västra Götaland 2012. Västra Götalandsregionen ställde sig bakom slutsatserna och förslagen i rapporten.

I beslutet från regionstyrelsen, VGR, 2013 – 02 – 26, angående Utveckling av det maritima klustret i Västra Götaland (RS 2440 – 2012) konstaterades att:

1. Regionstyrelsen ställer sig bakom en fortsatt utveckling av det maritima klustret i Västra Götaland enligt utredningens förslag.
2. Regiondirektören får i uppdrag att utarbeta förslag till revidering av den maritima strategin.

Mot bakgrund av regionstyrelsens beslut har en maritim strategi för Västra Götaland utarbetats, med klusterutredningen som grund, som ersätter den tidigare strategin från 2008.

Anders Carlberg
Maritim expert, Västra Götalandsregionen
2015 – 06 – 16

Maritim strategi för Västra Götaland – avgränsningar

Begreppet maritim är inspirerat av EU:s arbete med en framtida havspolitik, som lades fram i en grönbok från EU kommissionen år 2006. Den engelska beteckningen på detta arbetsområde är ”maritime policy”. Trots att EU saknar en explicit definition av det maritima området framgår att man utgått ifrån ett uttalat holistiskt synsätt. Den maritima politiken tar ett brett grepp, som omfattar alla kategorier civila verksamheter, näringsliv, myndigheter, forskning, politikområden och lagstiftning som har att göra med havet. I vissa sammanhang förknippas maritim främst med sjöfart. I den maritima strategin har vi liksom EU dock en betydligt bredare tolkning av begreppet då vi i princip innefattar alla verksamheter som är relaterade till havet.

I den maritima strategin för Västra Götaland avser ”maritim” just aktiviteter och näringsliv som är kopplade till havet och betingas av närheten till havet. Det betyder att aktiviteterna är beroende av havet för att kunna utföras; sjöfart är beroende av havets

egenskaper för sina transporter, fiske och vattenbruk för tillgång till sin råvara samt kust- och havsturism baseras på bad, båtliv, dykning etc.

Även om havet och havsmiljön i sig inte är liktydigt med det maritima så är forskning och studier om havet samt åtgärder för havsmiljön ”maritima” i meningen att de är just aktiviteter och verksamheter som har samband med och betingas av den marina miljön. Eftersom alla maritima aktiviteter också leder till verksamheter på land innebär den maritima strategin att fokus ligger både på land och vatten och särskilt gränssnittet däremellan.

Förutom Västerhavet (Skagerrak och Kattegatt) omfattas även insatser i Vänern av den maritima strategin. I Vänern finns flertalet av maritima verksamheter som även finns längs västkusten; sjöfart, fiske, båtliv, maritim besöksnäring samt naturvård och forskningsverksamhet. Karlsborg och Hjo är Västra Götalands två kommuner vid Vättern och även där pågår maritim verksamhet som inkluderas i strategin.

Vision för Västra Götaland som maritim region

Den maritima strategin är en del av Västra Götaland 2020, strategin för tillväxt och utveckling i Västra Götaland 2014-2020 (VG2020) som innehåller visionen om ”det goda livet”. Den maritima strategin

innehåller en vision för det maritima området: ”Västsverige ska vara en av Europas ledande maritima regioner med lösningar inriktade på innovation samt miljöanpassad och hållbar utveckling”.

Syftet med en maritim strategi

Den strategi som togs fram 2008 var resultatet av ett omfattande dialogarbete med maritima aktörer i regionen. Strategins beskrivning av styrkeområdets framväxt är fullt relevanta. Syftet med den nya strategin

är att peka ut framtida insatsområden. I det fortsatta arbetet med att genomföra strategin kommer ett maritimt handlingsprogram att utarbetas med tydliga prioriteringar för det regionala utvecklingsarbetet.

Det maritima områdets betydelse för Västra Götaland

Västra Götaland är Sveriges mest utpräglade havsregion genom den mångfald av maritima aktiviteter som pågår längs havskusten och även genom den inramning av vatten som finns genom Vänern och Vättern i öster. Skagerrak står i direkt förbindelse med Nordsjön och Atlanten. Den marina miljön präglar den biologiska mångfalden ända in i Bohusläns skärgård. Fiske och sjöfart är historiskt betydelsefulla verksamheter som utvecklats in i modern tid och bidrar till att hålla fiskelägen, öar och kustsamhällen vid liv året om. Göteborg är Nordens ledande hamnstad och sjöfarten skapar värden och sysselsättning i kvalificerade tjänster och bland teknikleverantörer. Den maritima sektorn är kunskapsintensiv och det finns en efterfrågan av medarbetare med hög kompetens. Utbildnings- och forskningsinstitutioner vid till exempel GU och Chalmers har vuxit fram ur behovet av kvalificerad personal. Det maritima klustret innehåller också myndigheter och offentlig förvaltning med särskild inriktning på maritima frågor, till exempel Havs- och vattenmyndigheten, Kustbevakningen, Sjöfartsverket och SMHI:s hydrografiska avdelning. Även civilsamhället präglas av den maritima traditionen och medvetenheten i Västsverige. Sammantaget har Västra Götaland en stark maritim kultur som är en resurs för fortsatt utveckling.

Det maritima området – som består av flera etablerade näringar som till exempel sjöfart, fiske och fiskberedning, besöksnäring, båtbranschen och marin-tekniska underleverantörer – har genomgått flera omvandlingsperioder. Ett exempel är struktur- och omvandlingen av varvsindustrin i Göteborg, som under tio år från mitten av 1970-talet, utvecklades och helt försvann. Samtidigt lyckades många av de kvalificerade underleverantörerna till varven ta marknadsandelar på exportmarknaden eller utveckla nya kompetenser inom till exempel offshore. Ett annat exempel på omställning är fiskberedningsindustrin som växte fram som en avnämare för det svenska fisket men som idag producerar konkurrenskraftiga fiskprodukter med råvaror från en global marknad.

Den maritima sektorn har med andra ord omvandlats och anpassat sig efter nya förhållanden. Det bestående är att näringslivet och övrig kompetens fortsätter att verka inom havsanknuten verksamhet, baserat på kompetens som inhämtats där och på tillgång och närhet till marina resurser. Den maritima sektorn har därmed visat på sin förmåga till transformation och utveckling som vägleds av både marknadssignaler och samhällsbehov. Den framtida utmaningen består bland annat i att använda denna kunskap och erfarenhet för att utveckla nya hållbara, användningsområden för de marina resurserna. Nyttjandet av marina biomaterial kan till exempel bli ett viktigt bidrag till framtidens bioekonomi, vattenbruket kommer att spela en allt viktigare roll för livsmedelsförsörjningen och havsbaserad vind- och vågkraft kommer att lämna betydande bidrag till framtidens energiförsörjning i Europa. Förnybar marin energi kommer även att lämna ett bidrag för omställningen i Västra Götaland till en fossilfri region år 2030.

Den maritima sektorn med sin mångfald av branscher och enskilda kvalificerade verksamheter är ett av Västra Götalands styrkeområden. Havsanknuten verksamhet pekas ut som ett styrkeområde i tillväxt- och utvecklingsstrategin Västra Götaland 2020 och ingår också i begreppet ”Five Clusters” som representerar gemensamma styrkeområden för VGR, Göteborgs stad, GU, Chalmers och Västsvenska Handelskammaren. Övriga områden är fordonssektorn, grön kemi, life science och hållbar stadsutveckling. Den maritima sektorn består som tidigare nämnts av flera olika verksamheter med olika grad av kopplingar sinsemellan. Men det finns också kopplingar mellan styrkeområden i ”Five Clusters” som till exempel mellan fordonssektorn och sjöfarten samt mellan grön kemi och marina biomaterial. Samverkan är ett ledord för näringslivsutveckling i Västra Götaland och det innebär såväl integration mellan branscher som samverkan mellan företag, universitet och institut samt offentliga aktörer.

Marin bioteknik är ett prioriterat område inom Västra Götalands satsning på maritima klustret.

Havsmiljön i Västra Götaland

De maritima verksamheterna är den ena pelaren för havanknuten utveckling i Västra Götaland. Den andra är havsmiljön – den biologiska mångfalden i havet, de marina ekosystemtjänsterna, havet som förutsättning för ett globalt ekosystem i balans, Vänerns rena vatten. Den maritima strategin verkar inom ramen för miljömålet ”Hav i balans samt levande kust och skärgård” där man både betonar den ekologiska balansen och förutsättningarna att hållbart nyttja den marina resursen för ekonomisk och samhällelig utveckling. Den maritima strategin ska också genomföras inom ramen för hållbar utveckling – ekologiskt, ekonomiskt och socialt.

Det är en balansgång som på en gång är självklar och en utmaning. Ett illustrativt exempel är besöksnäringen vid kust och hav. Ett levande hav med kustsamhällen som har intakta historiska rötter är

en förutsättning för Bohusläns attraktivitet för både närboende och långväga besökare. Hittills har Bohuskusten lyckats upprätthålla sina natur- och kulturarv vilket visar sig genom en stadigt ökande efterfrågan på vistelser vid kusten. Turismen i Bohuslän och Göteborg omsatte ca 13 miljarder under 2013. Målet är att siffran ska öka till 20 miljarder år 2020 och att Bohuslän i sig ska bli en anledning till att resa till Sverige (”Bohuslän på export”). En satsning på ökad marin- och maritim turism ställer krav på avvägningar och att man också väljer bort investeringar som inte är förenliga med ”god havsmiljö” som målet formuleras i havsmiljödirektivet.

I arbetet med maritim utveckling måste frågor om hållbarhet vid expansion inom befintliga branscher respektive satsningar på nya områden stå i fokus.

Slutsatserna i rapporten Maritima kluster i Västra Götaland 2012

Rapporten utarbetades på uppdrag av VGR, GU och Chalmers (se bilaga 1). En orsak till rapporten var bl.a. att underlätta en strategisk prioritering bland insatserna på det maritima området. Havsmiljön och den maritima sektorn var ett av fem prioriterade områden i rapporten om styrkeområden i Västra Götaland, Five Clusters (2011). En fördjupad analys kring styrkeområden inom den maritima sektorn ansågs därför motiverad.

Klusterrapportens centrala del är en analys som fångar upp omställningen av den maritima sektorn, där strategisk forskning, innovationer, samarbeten mellan akademi-näringsliv samt politiska prioriteringar och styrmedel spelar en central roll. I studien undersöks särskilt förnyelse av traditionella verksamheter genom omvandling/utveckling av etablerade branscher samt framväxt av nya verksamhetsområden med tillväxtpotential som baseras på havet och kusten.

Analysen av tillväxt och innovationspotential visar på sex delkluster som ska prioriteras särskilt i det fortsatta arbetet med maritima strategin:

- Havsförvaltning
- Maritima operationer och maritim teknologi
- Marin bioteknologi
- Marin energi
- Marina livsmedel
- Turism och rekreation

En stor del av rapporten är en analys av arbetssättet för att driva innovationsaktiviteter i den maritima sektorn. Det är en utmaning att samverka mellan företag och forskning, mellan forskning och myndigheter samt även mellan forskargrupper som är verksamma inom olika fakulteter. Finansiering av innovationsaktiviteter är också en fråga som den maritima klustersatsningen måste ta sig an.

I rapporten finns också förslag på struktur för samverkan och förankring för att driva innovationsfrämjande aktiviteter framåt.

Det föreslås bland annat att:

- Det måste finnas en organisation som har ett

administrativt ansvar för klustret och ser till att det är aktivt och fungerar.

- Delklustren bör ha ett ledarskap som delas mellan en ledande företrädare för forskningen och en ledande företrädare för avnämarna, det kan vara företag eller myndighet.
- Delklustret måste utforma gemensamma mål och arbetsprogram för respektive område som är förankrade både inom akademien och bland avnämarna.
- Maritima klustret bör ha en "innovationsgrupp" som kan fånga upp förslag, ta dessa vidare i innovationssystemet och återkoppla.
- Maritima klustret bör ha en aktivitets- och omvärldsbevakning samt benchmarking.

Sedan klusterrapporten presenterades i november 2012 har arbetet fortsatt enligt den inriktning som föreslogs i rapporten. Målet för den maritima klustersatsningen är "att stärka det maritima klustret i Västra Götaland genom att öka möjligheterna för innovationer och kunskapsbaserad tillväxt inom den maritima sektorn". En övergripande styrgrupp håller ihop satsningen och inom varje delkluster finns en samverkansgrupp, bestående av nyckelpersoner från Forskning och utveckling (FoU) respektive avnämare som kan vara näringsliv eller myndighet. Dessa nyckelpersoner från respektive styrkeområde stöds av s.k. värdmiljöer som bidrar till att arbetet drivs framåt. Arbetet är utåtriktat och målgruppen är de ca 4000 företag som är verksamma inom det maritima området i Västsverige.

Engagemanget har lett till att de samverkande parterna har utökats från VGR, GU och Chalmers till att även omfatta Sveriges Tekniska Forskningsinstitut (SP) samt SSPA Sweden AB (marintekniskt institut/konsultbolag som ägs av Chalmers stiftelse). Havs- och vattenmyndigheten deltar också arbetet med att stärka klustret, liksom Länsstyrelsen i Västra Götaland. Fler parter kan tillkomma som "huvudmän" för maritima klustersatsningen. En första utvärdering ska göras när de prioriterade områdena varit föremål för dessa kraftsamlingar för innovation under två år, dvs. under 2015-2016.

Bovallstrand. Maritim turism är ett av de viktigaste maritima utvecklingsområdena.

Havskräftor är ett av Bohuslänns marina livsmedel i absolut toppkvalitet.

Samverkan och partnerskap mellan aktörerna i maritima sektorn

Parter som samarbetar i maritima klustersatsningen har ingått en samverkansöverenskommelse. Syftet med den är att visa på parternas samsyn när det gäller långsiktighet i satsningen på de maritima näringarna. Det kan dröja flera år innan enskilda utvecklingsaktiviteter som initieras i maritima klustersatsningen bär frukt i form av innovationer, nya företag eller ökad sysselsättning. Parter som är beredda att ta ett ansvar för maritim utveckling i Västra Götaland är därför inriktade på att medverka långsiktigt och uthålligt.

Samverkansöverenskommelser kring maritim utveckling kan också bli aktuella med andra parter. Nyckelaktörer för maritim utveckling är kustkommunerna från Göteborg till Strömstad men även i Vänern. Kustkommunerna längs Västerhavet har en stark tradition inom det maritima området, det gäller inte minst kommunerna i norra Bohuslän som framgångsrikt drivit flera samverkansprojekt inom kustplanering, fiskefrågor och maritim besöksnäring. Dock finns behov av att samla alla Västerhavskommunerna i

frågor av gemensamt intresse. Exempel på sådan samverkan är Fiskekommunerna och den regionala samverkansplattformen kring ren kust och strandstädning. En myndighet som spelar en viktig roll för maritim utveckling regionalt är Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Mellan Västra Götalandsregionen och Länsstyrelsen finns en överenskommelse om samverkan kring vattenfrågor som kan vidareutvecklas.

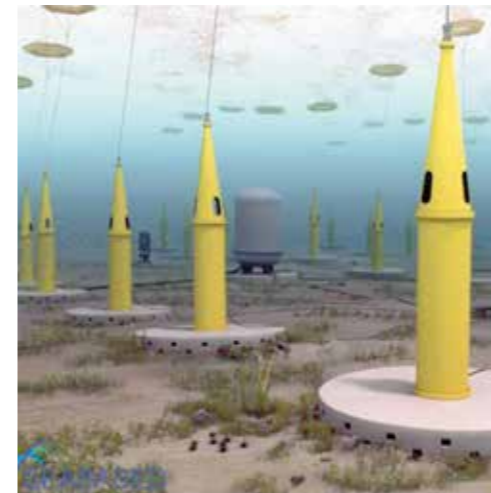
Näringslivet spelar en huvudroll i utvecklings- och innovationsprocessen genom sin förmåga att omsätta ny kunskap, efterfrågan och samhällsbehov i affärsmodeller. Ett prioriterat område i den maritima strategin är samverkan mellan näringslivet och övriga sektorer – främst forsknings- och innovationsmiljöer samt offentlig förvaltning. Samarbeta över sektorsgränser påskyndar utvecklingsprocesser och river hinder. Det är angeläget att näringslivssamverkan sker på flera plan, både med stora och små enskilda företag, och med branschorganisationer och kluster av företag.

Långsiktig förvaltning av havet är en förutsättning för hållbar maritim utveckling.

Ombyggnaden av Stena Germanica till metanoldrift har sänkt utsläppen drastiskt.

Vågenergi är ett utvecklingsområde med stor betydelse för Europas omställning till fossilfri energi.

Maritimt handlingsprogram för Västra Götaland

Regionutvecklingsnämnden får i uppdrag att ta fram ett handlingsprogram för maritima sektorn. Medan den maritima strategin pekar ut inriktning och övergripande bedömningar innehåller ett maritimt handlingsprogram prioriteringar på en mer explicit nivå.

Handlingsprogrammet ska ta fasta på de erfarenheter som gjorts inom övriga handlingsprogram och ska i möjligaste mån samordnas med övriga handlingsprogram.

Handlingsprogrammen anger inriktningen och styr VGRs prioriteringar av insatser och stöd i det regionala tillväxt- och utvecklingsarbetet under perioden. Till grund för handlingsprogrammet ligger en analys av hur och var de regionala utvecklingsresurserna kan göra störst nytta i förhållande till VGRs mål.

Utgångspunkten för handlingsprogrammen är bred samverkan med näringslivet, forskning och innovationsmiljöer samt andra parter, till exempel statliga

finansiärer och EU. Handlingsprogrammen är verktyg för att uppfylla målen i Vision Västra Götaland – ”Det goda livet” – och målen i ”Västra Götaland 2020 – strategi för tillväxt och utveckling i Västra Götaland 2014–2020”.

Bakgrunden till att VGR introducerade handlingsprogram i regionutvecklingsarbetet var en riktad utlysning – InMotion-programmet – som regionutvecklingsnämnden (RUN) gjorde i samband med fordons- och finanskrisen 2009. Utlysningen var främst inriktad på miljö- och energiteknik. År 2013 startade RUN flera handlingsprogram inom hållbar utveckling; hållbar energi, hållbara transporter, livsmedel och gröna näringar, life science respektive internationella forsknings- och innovationssamarbeten.

Den nationella maritima strategin – betydelse för Västra Götaland

I regeringskansliet pågår ett arbete med en maritim strategi för Sverige. Det finns många regioner, enskilda kommuner och näringslivsintressen som välkomnar regeringens initiativ och tror att en kraftsamling kring de maritima utvecklingsfrågorna får stor betydelse för hållbar utveckling i kustområden. Den planerade strategin syftar till att utveckla maritima näringar och kommer att få betydelse för myndigheternas prioritering av de maritima verksamheterna.

För Västra Götaland innebär den nationella strategin att regionen får en nationell partner i arbetet med att utveckla havsanknutna verksamheter. Många myndigheter kommer att beröras. Kunskapen om och synligheten för maritima verksamheter ökar.

Den nationella strategin och de aktiviteter som initieras längs hela Sveriges kust stärker det maritima klustret i Västsverige genom att kompetens och erfarenheter i Västra Götaland efterfrågas, tas tillvara och kan vidareutvecklas tillsammans med aktörer utanför Västra Götaland.

Ett exempel är havsbaserad vindkraft som i första hand kommer att byggas ut i Östersjön. För utbyggnad krävs dock maritim kompetens som i stor utsträckning finns bland företag på Västkusten.

Mötesplatsen Swedish Maritime Day (SMD) är en nationell samlingsplats som har initierats av aktörerna i Västra Götaland. SMD spelar rollen som mötesplats för hela den maritima sektorn och har gett möjligheter att samla, stärka och synliggöra de maritima näringarna. Parterna i Västra Götaland kommer att arbeta för att stärka SMD:s betydelse ytterligare.

Västra Götalandsregionen kommer att arbeta för att det intresset för maritima frågor hålls på en fortsatt hög nivå och att den nationella maritima strategin, när den beslutas, får betydelse lokalt, regionalt och nationellt.

Sverige har infört lagstiftning som innebär att Sverige ska ta fram havsplaner som är vägledande för hur havsområdena ska användas. Många aktörer i Västra Götaland är aktiva i denna process och Västra Götaland har möjligheter att bli en föregångare när det gäller långsiktig planering och förvaltning av resurser vid kust och hav. Genom att EU också antagit ett direktiv om havsplanering förbättras också möjligheterna till internationell samverkan kring gemensamma havsområden.

Andra viktiga åtgärdsområden som påverkar maritim utveckling i Västra Götaland är vattendirektivet och havsmiljödirektivet. Lagstiftningen utgör grund för miljöarbetet vid kust och hav.

”Blue growth” – möjligheter till internationell samverkan för Västra Götaland

Satsningen på den maritima sektorn i Västra Götaland har gått hand med EU-kommissionens växande intresse för sektorn. EU:s integrerade havspolitik från 2006 var startskottet för Västra Götalands första maritima strategi som antogs 2008.

Samverkan mellan Västra Götaland och EU Kommissionens direktorat för havsfrågor (DG Mare) har stärkts under årens lopp genom aktiv medverkan från parter i regionen i kommissionens evenemang. I samarbete med DG Mare anordnade VGR, Göteborgs stad och Näringsdepartementet European Maritime Day i Göteborg år 2012.

EU:s initiativ rörande ”blue growth” är i likhet med regionens satsning på det maritima klustret en satsning för att öka innovation, företagande och hållbar utveckling inom de maritima näringarna. EU har pekat ut ett antal områden som man bedömer har särskilt goda förutsättningar för tillväxt. Dessa ingår i ”blue growth” initiativet:

- Vattenbruk
- Kustturism
- Marin bioteknik
- Havsenergi
- Marin mineralutvinning

Överensstämmelsen med de prioriterade områdena i det maritima klusterprojektet i Västra Götaland är stor.

Det finns goda möjligheter att utveckla samarbete med EU och med andra regioner och länder kring dessa områden. Det är av särskild betydelse att aktörerna i Västra Götaland är aktiva i Östersjöområdet. Flera av de prioriterade områdena inom EU:s Östersjöstrategi har maritim karaktär och västsvenska aktörer har möjlighet att spela en framträdande roll inom dessa.

Västra Götaland samverkar även utanför EU kring maritima frågor. VGR ingår i OECD-projektet Future of the ocean economy som förutom EU-länder som Portugal, Tyskland, Frankrike, Spanien och Irland, också omfattar globalt framstående maritima nationer som Norge, Indonesien, Kanada, Sydkorea och Australien. Framtidsinriktade samarbeten av detta slag ger aktörerna i Västra Götaland en möjlighet att ligga i fronten när det gäller internationella trender.

Viktiga EU-instrument för att vidareutveckla det maritima klustret är havs- och fiskefonden, regionalfonden, Interreg, Horizon 2020, annan FoU-finansiering som Knowledge Innovation Centre (KIC) samt ERA Net.

Tillsammans med VGRs regionala utvecklingsmedel samt statliga resurser för forskning och innovation finns betydande möjligheter att stimulera ”blå tillväxt” i Västra Götaland.

Sammanfattande bedömning: Inriktning för den maritima strategin

Följande punkter sammanfattar inriktningen på den maritima strategin:

- **Behålla och utveckla maritim kompetens och konkurrenskraft**
Den maritima strategin ska bidra till att behålla och stärka Västra Götalands maritima kompetens samt upprätthålla och stärka maritim konkurrenskraft.
- **Samarbeta över sektors- och branschgränser**
Maritim utveckling och innovation i Västra Götaland är beroende av samverkan över traditionella gränser mellan branscher och sektorer. Exempelvis behövs ökat utbyte mellan akademi och näringsliv.
- **Samverka i långsiktiga partnerskap med deltagande från näringslivet, akademi och institut samt offentliga aktörer inklusive kommuner och statliga myndigheter**

Förankring av den maritima strategin sker genom långsiktiga partnerskap, ofta i form av samverkansöverenskommelser, mellan VGR, maritimt näringsliv, akademi och institut samt offentliga aktörer, till exempel kustkommuner och statliga myndigheter.

- **Påverka och interagera med den nationella, europeiska och internationella agendan på maritima området**
Visionen för den maritima strategin är att Västra Götaland ska vara en av Europas ledande maritima regioner. Det innebär att Västra Götaland ska vara en attraktiv samarbetspartner samtidigt som aktörerna i Västra Götaland själva ska vara aktiva i samarbetsprojekt som förstärker regionens kompetens och konkurrenskraft.

För mer information besök
www.vgregion.se/maritimstrategi www.maritimaklustret.se